

ВІДДІЛ ОСВІТИ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОЇ РАЙДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ РАЙОННИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ

Урок-лекція

Марія

Приймаченко-

українська

художниця.

Підготувала

вчитель

образотворчого мистецтва

Микулинецької ЗОШ І-ІІІст.

Червчук О.В.

Теребовля 2014

Тема: Українська народна художниця Марія Оксентіївна Приймаченко.

Мета:

Навчальна: Ознайомити учнів з творчістю Марії Приймаченко.

Розвивальна: Розвивати творчий смак , уміння спостерігати за навколишнім світом.

Виховна: Прищеплювати любов до природи рідного краю , шанобливе ставлення до творчого спадку художників України.

Обладнання: Мультимедійна дошка , проектор , презентація , репродукції картин Марії Приймаченко.

Тип уроку. Урок-лекція.

Хід уроку

- I. Організаційний момент .
Привітання .
- II. Мотивація навчальної діяльності.
Оголошення теми та мети уроку.

Слово вчителя . Лекція .

СЛАЙД №1

МАРІЯ ПРИЙМАЧЕНКО (1908-1997). Народна художниця України, лауреат Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка Марія Приймаченко своєю творчістю відкрила оригінальну сторінку самобутнього мистецтва світової культури. Її виставки з великим успіхом експонувалися у Франції, Канаді, Польщі, Росії, Німеччині та багатьох інших країнах світу. У 1937 році на всесвітній виставці в Парижі Марія Приймаченко отримала золоту медаль, здивувавши своїми картинами мистецький світ...

Народилася Марія Оксентіївна 1908 року в селі Болотня на Київщині в сім'ї

мистецьки обдарованих людей. Її батько бондарював, займався теслярством і різьбленням по дереву, майстрував дворові огорожі у вигляді давньослов'янських зображень. Бабуся фарбувала і розписувала писанки. Мати, була визнаною майстриною вишивання. Від неї і перейняла художниця вміння створювати той чарівний, характерний для українських майстринь орнамент, в якому, говорячи словами Гоголя "птахи виходять схожими на квіти, а квіти - на птахів".

Дитинство Марії було затьмарене страшною недугою - поліомієлітом. Це зробило її не по-дитячому серйозною й спостережливою, загостило слух і зір. Усі предмети, що оточували дівчинку, ставали учасниками живої захоплюючої гри, інколи - сумної, частіше - яскравої і святкової. Прихід до мистецтва був зумовлений одвічним селянським потягом до роботи. Через недугу, не маючи можливості працювати в полі, рано змушена усамітнюватися, майбутня майстриня, прагнучи приносити радість людям, свою енергію і працелюбність почала вкладати в мистецтво. Крізь усе її життя проходить невсипуща жага творення, неминуча для таланту потреба поділитися своїми відкриттями з людьми.

"Починалося все це так, - згадувала художниця. - Яюсь біля хати, над річкою на завітчаному лузі пасла я гусей. На піску малювала всякі квіти, побачені мною. А потім помітила синюватий глей. Набрала його в пелену і розмалювала нашу хату...". Кожен приходив подивитися на цю дивину, зроблену руками дівчинки. Хвалили. Сусіди просили і їхні хати прикрасити. Дивувалися, радили вчитися...

У 1936 році Марію Оксентіївну запрошують до експериментальних майстерень при Київському музеї українського мистецтва. Її творчість стає різноманітнішою - Марія малює, вишиває, захоплюється керамікою. У Київському державному музеї народного декоративного мистецтва зберігаються її чудові керамічні глечики й тарелі цього періоду, розписані рудими лисичками, страшними звірами, крокуючими по стеблах полуниць блакитними мавпами і зеленими крокодилами, вкритими квіточками. За участь у виставці народного мистецтва 1936 року Марію Приймаченко нагороджують дипломом першого ступеня. З того часу її твори з незмінним успіхом експонуються на виставках у Парижі, Варшаві, Софії,

Монреалі, Празі... Талант художниці визнаний у світі... Коли почалася війна Марія Приймаченко повернулася до рідного села, розділивши зі своїми односельчанами труднощі окупації і радість перемоги. Війна забрала в неї чоловіка, який так і не встиг побачити сина Федора, однак не зломила творчий дух майстрині.

У 1960- 1965 роках художниця натхненно працює над новим циклом - "Людям на радість", до якого увійшли роботи "Сонях", "Синій вазон з квітами", "Голуб на калині", "Пава у квітах", "Лев". За цей цикл Марії Приймаченко присвоєно звання лауреата Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка. "Роблю сонячні квіти тому, що людей люблю, творю на радість, на щастя людям, щоб всі народи один одного любили, щоб жили вони, як квіти по всій землі..." - так говорила про себе самобутня художниця.

Марія Приймаченко постійно вчиться у рідної поліської природи. У її картинах знаходять втілення ще язичницькі образи фантастичних чудовиськ і птахів. За цими роботами стоїть велика, різноманітна школа народного мистецтва, багатовікова культура народу. Це ніби згусток емоційних вражень і від казок, і від легенд, і від самого життя. Процес її творчості являє собою феномен дивовижного сплаву конкретного мислення, інтуїції, фантазії і, нарешті, підсвідомого, коли виходять у світ небувалі, часом химерні образи, вигадливі декоративні композиції, які щедро випромінюють енергію доброти й наївного зачудування світом. Творчість великої української художниці є незбагненим, утаємниченим і прекрасним явищем, яке упродовж тривалого часу привертало і буде привертати увагу дослідників і шанувальників мистецтва. Витвори художниці завжди сприймаються живими, часткою природи, української землі. Квіткові композиції художниці нагадують стінопис, вони надзвичайно архітектонічні. "От якби зібрати з усієї України народних майстрів, що за дива витворили б - цвів би не лише садами Київ. Будинки б сміялися до людей..." - мріяла художниця.

Її "звірина серія" останніх років - явище унікальне і не має аналогів ні у вітчизняному, ні у світовому мистецтві. Фантастичні звірі - це витвір геніальної уяви

художниці. Таких звірів не існує у природі. "Дикий чаплун" - від слова "чапати" - таку назву придумала Приймаченко одному зі звірів, акцентуючи увагу на його лапах, що здатні продиратися крізь вільхові зарості, і взагалі - крізь таємничі хащі життя. Загадкові звірі художниці завжди мають свою земну першооснову, і поштовхом до їх народження часом стають реалії сьогодення. Приймаченківські фантастичні звірі - це і пересторога, і заклик до дружби, до миру. У мистецькому арсеналі Марії Приймаченко немає "професійних хитрощів": вона малює на звичайному ватмані пензлями фабричного виготовлення, використовує гуаш, акварель. Перевагу віддає гуаші, бо саме ця фарба дає соковиту, щільну декоративно виразну пляму з чітким силуетом. Художниця спочатку веде лінію олівцем, якимось недбало, "по-дитячому" окреслює контури зображення, а вже потім упевнено, вправно кладе колір. Інколи твори Приймаченко буквально приголомшують глядача якоюсь чаклунською привабливістю барв. Її кольори то сяють таємничою глибиною емалі, то сліпуче спалахнуть золотом, то бризнуть небувалою синню ультрамарину. Естетичний вплив творів геніальної художниці часто залежить від невловимих нюансів, що майже не підлягають ні науковому аналізу, ні вислову.

Марія Овксентівна не тільки прекрасний художник, але й талановитий поет. Заримовані назви картин свідчать про її феноменальний хист малювати музику, малювати пісню. Приймаченко-поет реалізує себе у власних підписах до картин. Підписи ці легко запам'ятовуються. неначе вкарбовуються у пам'ять: "Три буслики у горосі живуть у нас і досі..." Зустрічаються і коротенькі примовки: "Куріпочки пляшуть і хліб пашуть", "Собачка Ада не боїться гада", "Ворон дві баби мав - обох обнімав", "Веснянки-роговички - веселії птички" та інші. У творчість Приймаченко останніх років входять роздуми "про час і про себе", роздуми про людську долю. 1986 року вона створила вражаючу чорнобильську серію. Рідне село Марії Приймаченко знаходиться у 30-кілометровій зоні Чорнобиля, і серце художниці тисячами струн з'єдналося з долями близьких і рідних їй людей, що так чи інакше потерпіли від атомного лиха.... Цикл робіт, присвячений

цій трагедії, розійшовся по світу. Останні роки життя стара недуга скувала Марію Оксентівну, вона не підводилася з ліжка. Але продовжувала спілкуватися зі світом - малювати... На 89 році життя (в ніч на 18 серпня 1997 року) відійшла від нас невтомна трудівниця української культури. Та рід Приймаченків-митців продовжується. Найкращим учнем Марії Приймаченко був її син Федір - заслужений художник України, лауреат премії імені Катерини Білокур. Його роботи знаходяться в колекціях музеїв України, Росії, приватних колекціях. Федір Приймаченко належить до когорти майстрів, які продовжують традиції українського декоративного живопису, створюючи нове сучасне мистецтво. Його роботи порівнюють з колажами Анрі Матісса, якого мистецтвознавці називають батьком сюрреалізму. Петро та Іван (онуки Марії Приймаченко) - молоді талановиті художники. Зростаючи поряд з такими майстрами як їх бабуся та батько, вони увібрали в себе все найкраще, і хоча вплив Марії Приймаченко на їх творчість безперечний, кожен з них - яскрава індивідуальність. Зокрема, у картинах Петра Приймаченка відчувається політ фантазії гідний рівня сучасних письменників-фантастів. У роботах його молодшого брата Івана більше романтики і поезії. Його жанрові картини дихають теплом, гумором і любов'ю до свого народу...

Творчість Марії Примаченко — явище самобутнє, неповторне, як мистецтво кожного з великих майстрів. Народжені, здається, самою землею, вони поєднують у собі прагнення багатьох поколінь, дають їм найповніше художнє вираження завдяки індивідуальності, неповторному таланту. Творчості Примаченко в останні десятиліття присвячені статті, альбом, науково-популярні фільми, теле- і радіопередачі. Проте все нові і нові дослідники намагатимуться осмислити її щедрий світ любові, мудрості, фантазії, мрії, що постає перед нами у всій своїй пишноті і загадковості.

Примаченко постійно вчилася у рідної поліської природи. Але зв'язки її творчості з гіллям генеалогічного дерева найстародавнішого мистецтва є незаперечними. Звернімо, наприклад, увагу на своєрідну сітку на головах

мальованих нею коней. «Двочастинне» зображення звірів з визначеною межею голови і тулуба, до якого нерідко вдається Примаченко, сягає часів палеоліту. У її картинах знаходять втілення ще язичницькі, що знайшли відгук у надрах слов'янської міфології, образи фантастичних чудовиськ і птахів. Примаченко ніби синтезує досвід багатьох поколінь народних майстрів. Джерела її творчості і в повсюдно вживаних в Україні настінних хатніх розписах — одному із найстародавніших жанрів світового декоративного мистецтва. і в тому орнаментальному та пісенному багатстві, що входило у дитячу свідомість з колисковою матері, яке оточувало кожного дня: це і медяники, що робились у вигляді фантастичних тварин, і весільні вироби з тіста, якими славилася серед односельчан Марія, і старовинні тканини, килими, вишивки, вибійки. Твори Примаченко свідчать про те, що за ними стоїть велика, різноманітна школа народного мистецтва, багатовікова культура народу. Це ніби згусток емоційних вражень, і від казок, і від легенд, і від самого життя. Процес її творчості являє собою феномен дивовижного сплаву конкретного мислення, інтуїції, фантазії і, нарешті, підсвідомого, коли відчиняється «будиночок чаклунки» і звідти виходять у світ її небувалі, часом химерні образи. Нерідко та чи інша композиція народжується уві сні, а потім, вранці або вдень, малюється на папері

Твори Примаченко також народжувалися від часом несподіваних асоціацій. *«Дивлюсь на підлогу — бачу, то звір, а то людина на коні»*, - сказала якось Марія Авксентіївна.

Творчість Примаченко здатна викликати асоціації у глядача. Безумовно, головним фактором, що визначає неповторність мистецтва Примаченко, є її рідкісний талант,- саме завдяки своєму натхненному покликанню зуміла вона вловити і висловити інтонацію української культури, донести її теплий і людський тембр.

Що являють собою роботи Примаченко? Живопис це чи станкова графіка? Марія Примаченко дивовижно об'єднала у своїй творчості малюнок і живопис. Це —

і живописна графіка, і графічний живопис водночас. За типологією роботи Примаченко можна умовно поділити на сюжетні (фігурні), знакові, ритміко-орнаментальні. Якщо у середині 1960-х років на виставках її творчість була представлена переважно квітково-пташиними композиціями, то вже 1967 року вона виконала цілий ряд побутових сценок. Особливий розквіт її сюжетної творчості припадає на початок 1970-х років: «Весілля», «Катерина співає пісню», «Роман і Оксана», «Галя на весілля запрошує», «Сватання», «Після весілля хрещеного батька та матку хрещену везуть до магазину» та інші.

Пройшли складний шлях еволюції, поступово наповнювались новим змістом традиційні зображення — символи народного мистецтва. Розетка — сонце, солярний знак — чи не своєрідна це інтерпретація стародавнього символу у примаченківських «Соняшниках». Перед нами філософськи осмислений образ вічного народження, вмирання і відтворення, уявлення про мудрий животворний початок природи.

Вона творить квіти-роздуми, квіти-присвяти: «Людам, що пашуть хліб і Батьківщину кохають», «Молодим матерям, що народили сина або дочку», «Квіти на ялинку», «Лесі Українці», «На честь польоту космонавтів» і «На честь народження правнучки». Персоніфіковані фантастичні квіти (наприклад, «квіти-оченята») і ті, що легко вгадуються, — соняшник, бузок, рожі. Композиції з квітів — декоративні і монументальні, вони нагадують стінопис. У них неповторний ритмічний лад, що тримається саме у цьому кольорі, саме у цьому розмірі. Ритмічно довершені квітково-пташині композиції: «Веснянки-роговички — веселі птички», «Чайка над полем пролітала», «Куріпочки пляшуть і хліб пашуть», «Кочубарки на маках». Примаченко володіє бездоганним відчуттям ритму, її форми завжди добре узгоджені одна з одною. І водночас вони не статичні, а якісь особливо рухливі: рослини, навіть пелюстки квітів подані у взаємодії. Всі елементи утворюють своєрідний ансамбль зі своїм ритмом і формами.

Марія Примаченко не любила великих чистих площин, вони їй здавалися неживими, тому всюди тло — земля, вода, небо — вкриті ритмічними рядами

дрібненьких горизонтальних чи вертикальних рисок, дужок, крапок, світлих — на небі (хмаринки), темних — на землі й воді (трава, хвилі). Таке найпростіше ритмічне чергування різних форм і кольору повторюється в кожному клаптику аркуша, в кожній найменшій деталі. В усіх роботах М. Примаченко наявний оцей незмінний, спокійний, без кінця і краю орнаментальний рух. Блискучий майстер композиції, вона завжди знаходить особливий і довершений «ритм ритму».

Шкода, що архітектори не зацікавилися талантом Марії Примаченко, не запросили її та сина Федора до оздоблення громадських споруд. Не судилося здійснитися мрії художників: «От якби зібрати з усієї України народних майстрів, що за дива витворили б — цвів би не лише садами Київ. Будинки б сміялися до людей...»

Примаченківська «звірина серія» — явище унікальне і не має аналогів ні у вітчизняному, ні у світовому мистецтві. Сюжетні твори Примаченко — при усій їхній самобутності — мають деяку спільність з народними картинками. А ось фантастичні звірі — це витвір уяви художниці. Таких звірів не існує у природі — порівняння тут зайві. «Дикий чаплун» — від слова чапати — таку назву придумала Примаченко одному із звірів, акцентуючи увагу на його лапах, що здатні продиратися крізь таємничі хащі життя.

Примаченківські фантастичні звірі — це і пересторога («Будь проклята війна!»), і заклик до дружби, до миру. Укрупнені форми небачених звірів, справжня злива кольорів у поєднанні з орнаментальною розробкою тулуба слугують створенню вражаючого своєю емоційною силою образу. Вступає у дію магія справжнього мистецтва: звірі ніби ворухнуться, дихають, ростуть у нас на очах.

Разом з незаперечним тяжінням до декоративності у творчості Примаченко набуває подальшого розвитку її прагнення до втілення виразного словесного образу. Тут слід згадати про творчу співдружність двох поетів — Марії Примаченко і Михайла Стельмаха, співдружність, що подарувала дітям чудові книжки «Журавель» та «Чорногуз приймає душ». Виконала Примаченко й ілюстрації до українських

народних дитячих пісень «Ой коники-сиваші». За характером світосприймання, за специфікою відбору найголовнішого, на й образнішого, за мірою узагальнення малюнки Примаченко якнайбільше відповідають образній структурі дитячих казок. Але Примаченко у жодній з виставочних робіт не повторила своїх блискучих ілюстрацій. Отже, вона добре розумілася на різниці книжкового малюнка і картини.

Примаченко-поет реалізує себе у власних підписах до картин. Її образи завжди пов'язані з естетичними і морально-етичними настановами народу, з його мовним багатством. Звідси та дивовижна синхронність художнього образу і віршованих примаченківських підписів-примовок. Підписи ці легко запам'ятовуються, неначе вкарбовуються у пам'ять: «Три буслики у горосі живуть у нас і досі».

Є у М.Примаченко композиції, що безпосередньо походять від народного лубочного моралізування: «Лежень ліг під яблунею, щоб яблуко само упало у рот, а воно його у лоб». Є й роботи, що неначе виникли під враженням газетного репортажу: «Свинарка виростила тисячу сімдесят поросять». Але Примаченко-поет не може миритися з такого «прозою» і вже наступну композицію, таку ніжну, ліричну, підписує: «Галя свиней у колгоспі годувала. Виростила поросят тисячу і сімдесят».

Слайд №2

З чого ж все почалось?

- «Починалося все це так,- згадувала художниця. - Яюсь біля хати, над річкою на завітчаному лузі пасла я гусей. На піску малювала різні квіти, побачені мною. А потім помітила синюватий глей. Набрала його в пелену і розмалювала нашу хату...»

Всі сусіди милувались тою красою, запрошували дівчинку прикрасити настінним розписом і їх хати. Саме так, з настінних розписів, розпочався творчий шлях Марії Примаченко. Потім створювала свої шедеври гуашевими фарбами на папері. До фарби додавала клей ПВА, щоб кольори були яскравішими.

Чаплуни – бо чапають, ляхахи – бо лякають, крадуни – бо крадуть, дивні птахозвірі та мав-пуни – це вигаданий світ Марії Приймаченко в якому вона жила. Ці звірі жили поряд з нею та зараз, можливо, живуть серед нас.

СЛАЙД №3

Мавпочка зловила рибу.

У художниці є ціла серія картин на яких зображено людоподібних мавпочок. Жінок вона лагідно називала мавпочками, а чоловіків мавпунами. І перед нами постає ось така причепурена жінка-мавпочка одягнена в вишивану сорочку, кумедний головний убір-корону, з нафарбованими губами.

Слайд №4

Ведмеді захотіли меду, а бджоли як нажалили, черепа поопухали, десятьом заказали:

“ Не йдіть красти, бо крадене боком вилазить ”.

По центру картини - розміщені фігури ведмедів, які забажали поласувати чужим добром. Автор засуджує вчинок героїв та сміється над невдахами.

Чому у нас виникає це відчуття? Зверніть увагу , як багато тут дрібних елементів. Вони розташовані по всій площині картини. Так звуки сміх заповнюють простір. Ще й барви тут досить веселі.

Слайд №5

Звірі захотіли покурити. А той тютюн погано впливає на молодий організм.

Звертається до нас Марія Приймаченко.

Ще одну проблему розкриває художниця в своїй роботі – вплив шкідливих звичок на молодий організм.

Є у Марії Приймаченко ціла серія картин присвячена Чорнобильській трагедії. Адже, як ви вже знаєте, жила художниця на Київщині, а точніше в 30 кілометровій зоні від атомної станції. Трагедія 1986 року не залишила художницю осторонь. Біль своєї душі висвітлила на папері.

До вашої уваги одна з картин.

Слайд №6

Як у Чорнобилі було горе із блоком, а дід корову пас там.

Пообмотував ноги і роги, і даже хвоста.

Корова травичку кушає, нічого не слухає.

Споконвіку наші предки вважали корову годувальницею. Не було оселі, в якій не тримала корову. Подивіться як дідусь оберігає свою годувальницю. Понадівав на ноги та роги целофанові пакети та й думає що вбереже від того невидимого ворога тварину. Адже люди не знали правди про загрозу радіації. Тому робота Приймаченко не має такого трагізму, як сама подія.

Слайд №7

Жаб`ячий цар всі жаби збирає, головну жабу вибирає і наказ дає.

Ця картина в арсеналі художниці з`явилась не випадково.

Неподалік хати художниці протікала річечка. Кожен вечір Марія Приймаченко слухала жаб`ячий спів, який лунав з тієї річечки. Той спів переривався дивним звуком. Напевне це диригент того жаб`ячого хору – жаб`ячий цар? Так уявила художниця персонажа того дійства.

Автор зображує жаб`ячого царя на блакитному тлі в зелених очеретах. Марія Приймаченко одягнула свого героя в святкову жовту свитку, на голові чудернацька шапка-корона, на задніх лапках візерунчасті шкарпетки. Зовсім не страшна ця таємнича звірина.

Слайд №8

Куропатиця подружилася з вовчицею.

Інший образ – з народної мудрості, яка навчає, що добро завжди переможе зло.

На темно-зеленому тлі (бо вовки живуть у лісі) – фантастичний звір. На ньому розміщено пташечку. Вовки – хижі істоти. Ось оскалена паша з міцними зубами. Проте, маленька куропатиця змогла підкорити небезпечного звіра. Погляньте, як покійно присіла вовчиця на всі чотири лапи. Вовчиця стала такою доброю, що її окрас перетворився на яскравий, урочистий, орнаментований стилізованими вишеньками. Перед добрими намірами і хижак пасує.

Такий висновок можна зробити споглядаючи дану картину.

Слайд №9

Це чудо хоче йти вперед, а його зад тягне назад.

Перед вами такий собі птахо звір, бо істота має пташині лапи, одна голова із дзьобом, друга з хижою пащею, в якій стирчать гострі ікла. Забарвлення звірини нагадує і пір'я, і хутро.

Споглядаючи на картину виникає відчуття, що тут не все так просто. Що це за чудо, що хоче йти вперед, а його зад тягне назад?

Може це наше життя? Теперішнє, майбутнє і минуле. Людина завжди замислюється про майбутнє не знаючи яким воно буде – права частина картини. Добрим, чи ось з такими гострими іклами, як у приймаченківського птахо звіра. Але мріючи про майбутнє людину не полишають спогади про минуле, яке завжди тягне назад – ліва частина картини. Середина – це сьогодні, є і майбутнім і минулим. Звичайно, кожен на свій розсуд може розуміти зміст цього твору.

Слайд №10

До вашої уваги ще одна автобіографічна картина –

Літа мої молодії, зупиніться хоч на калиновім мості, прийдіть до мене в гості.

Тут художниця зобразила себе в українському вбранні. Сидить біля хати та чекає гостей. А що ж то за гості? Літа молодії. На містку стоять шестеро молодих дівчат – десятиріччя-роки художниці. Під містком вирує річка життя. Не дістатись гостям до Марії, адже місток не дістає берега. Молоді роки не повернуть.

Слайд №11

Свято.

Завжди згадувала художниця, як молодою дівчиною з подружками та парубками святкували народні свята.

- Яке обрядове свято зобразила художниця? (Івана Купала)

Слайд №12

Я з тобою, Ванюша, не нажилась...

Автобіографічна картина. На війні Марія Приймаченко втратила чоловіка, який так і не побачив свого сина. Біль розлуки Марія Приймаченко відобразила в даній картині.

- Не перелічити всіх картин Марії Приймаченко. Більша частина зберігається в Києві в Музеї народного мистецтва, що знаходиться в Києво-Печерській лаврі.

24 картини зберігається в фондах музейної колекції Хмельницького обласного художнього музею.

III Актуалізація набутих знань:

1. Із роботами якої видатної української художниці ми познайомилися сьогодні на уроці?
2. Які факти із життя вас найбільше вразили?
3. Які карти вас найбільше зацікавили?

IV. Підбиття підсумків уроку:

1. Підбиття підсумків.
2. Визначення завдання до наступного уроку: принести аркуші паперу , гумку , пензлик , акварельні або гуашеві фарби.
3. Проголошення уроку завершеним.